

УДК 811.161.2'37:656:001.4

Н. В. НІКУЛІНА
(Харків, Україна)

ПОНЯТТЯ "ТЕРМІНОЛОГІЧНА МЕГАСИСТЕМА" В СУЧАСНОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Сформульовано основні принципи побудови структурної моделі транспортної термінологічної мегасистеми з урахуванням методології системного підходу і прагматичних засад формування типових термінологічних систем споріднених галузей.

Ключові слова: термінознавство, системний підхід, термінологічна система, термінологічна мегасистема.

У першій половині ХХ ст. виникає й набуває поширення системно-структурна лінгвістична парадигма, в основу якої покладено принципи цілісності й системності в дослідженнях мовних явищ. На думку Б. О. Серебреннікова, "навіть чи можна назвати сьогодні таку галузь знань, прогресивний розвиток якої не був би у той чи інший спосіб пов'язаний із упродовженням до неї понять системи і структури. Вивчення системи і структури стало одним із центральних завдань більшості теоретичних дисциплін, що переходили в міру свого вдосконалення від простого споглядання спостережуваних фактів до їх класифікації, а далі, після уточнювання сфери поширення, до пізнання глибинних властивостей об'єкта і принципів його організації" [9, с. 8].

Підвищена увага до методології наукових досліджень й орієнтація в них на системний підхід, а також аналіз публікацій такої тематики доводить, що науковці різних галузей знань поняттю "система" надають особливої ваги. Наприклад, В. В. Коштоєв дефінує систему як внутрішньо організовану гетерогенну цілісність, елементи якої перебувають у відносинах (зв'язках) між собою так, що виникає, як мінімум, одна нова інтеграційна якість, не властива жодному з елементів цієї цілісності [5]. Ю. Є. Келін характеризує систему також як цілісну сукупність безлічі взаємочинних елементів, цілеспрямований взаємозв'язок між якими в часі і просторі утворює структуру системи, а цілеспрямована зміна зв'язків між елементами в часі – організацію системи (процес взаємодії між елементами системи на певний момент часу) [4]. Детальніше розглядає систему А. Л. Гапоненко, вважаючи,

© Н. В. НІКУЛІНА, 2015

що система — це “комплекс взаємопов’язаних елементів, які завдяки своїй єдності мають нові характеристики й такі ознаки, що кожна система виступає елементом системи вищого порядку, а будь-який елемент системи вважається системою нижчого порядку” [11, с. 107].

У мовознавстві систему розуміють як сукупність взаємопов’язаних, взаємозумовлених елементів, що утворюють складнішу єдність, розглядувану з боку елементів — її частин, а під структурою — склад і внутрішню організацію єдиного цілого, розглядуваного з боку його цілісності (УМЕ, с. 607). На нероздільності понять системи і структури наполягав і французький мовознавець Е. Бенвеніст: “Трактувати мову як систему — означає аналізувати її структуру” [3, с. 64].

Отже, положення про системність мови широко застосовується в сучасній лінгвістиці, але при цьому методологічний аспект структурної організації термінологічних систем ще не знайшов свого відображення ані в зарубіжному, ані в українському термінознавстві.

Метою нашої статті є спроба сформулювати визначення поняття “термінологічна мегасистема”, окреслити структурну організацію (архітектоніку) транспортної термінологічної мегасистеми з урахуванням методології системного підходу в термінознавстві і прагматичних засад формування термінологічних систем споріднених галузей.

Методологія системного підходу швидко проникає в наукові дослідження мовознавців, орієнтуючи їх на розкриття сутності складного об’єкта і виявлення різноманіття зв’язків усередині кожного об’єкта. Саме застосування системного підходу з усім його поняттєвим апаратом для потреб термінознавства дозволяє побудувати модель функціонування наукової мови в цілому: закономірного й випадкового, її внутрішніх суперечностей, а що дуже важливо — історичного характеру взаємодії науково-технічної мови й суспільства, зокрема дедалі більшого зростання суспільного запиту на відображення у науковій термінології галузевих інновацій.

В українському термінознавстві останніми роками споглядаємо вироблення нової і сучасної системи поглядів на фундаментальні поняття, тому на часі, на нашу думку, визначитися й увести до наукового обігу поняття “мегасистема” (велика система, надсистема). У нашій науковій розвідці послуговуємося дефініцією Т. В. Алесинської [1], яка кваліфікує велику систему складною системою, що має додаткові ознаки: наявність підсистем, що мають власну мету призначення, підпорядковану загальній меті всієї системи; чималу кількість певних зв’язків (матеріальних, інформаційних); зовнішні зв’язки з іншими системами; наявність у системі елементів самоорганізації.

На думку Т. В. Алесинської, важливими є такі чотири властивості об’єкта, щоб його можна було вважати системою: 1) цілісність і членованість (системою є цілісна сукупність елементів, що взаємодіють один з одним; за метою аналізу система може бути умовно розподілена на окремі елементи); 2) зв’язки — це те, що сполучає об’єкти і властивості в системному процесі в єдине ціле (елементи системи перебувають у зв’язках, що визначають інтеграційні ознаки системи; зв’язки між елементами системи мають бути сильнішими, ніж зв’язки окремих елементів із зовнішнім середовищем);

3) організація – це внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії елементів системи, певна структура зв'язків між її елементами; 4) інтеграційні ознаки (емерджентність), властиві системі в цілому, але не властиві жодному з її елементів окремо; елементи, об'єднані в систему за допомогою організованих зв'язків, призводять до появи системного (синергетичного) ефекту, за якого цінність об'єднаної системи більша, ніж сума окремих частин, з яких вона побудована [1].

Вичленовуючи термінологічну мегасистему в окреме поняття, маємо на меті визначити її відмінність від узвичаєного в термінознавстві поняття “термінологічна система”, яке неодноразово було в полі зору як українських, так і зарубіжних термінологів. Зокрема проблематикою терміносистем опікувалися К. Я. Авербух, Ю. В. Борхвальд, М. Н. Володіна, Б. Н. Головін, С. В. Гриньов-Гриневиц, О. Д. Гриш, І. М. Гумовська, В. П. Даниленко, О. І. Дуда, С. Г. Казаріна, Т. Р. Кияк, Р. Ю. Кобрін, І. М. Кочан, Т. П. Кравченко, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Г. П. Мельников, М. В. Носкова, В. О. Татаринів, О. М. Тур, Г. В. Чорновол, С. Д. Шелов, О. Ю. Шмельова та інші. Найпоширенішим дискурсом цього методологічного поняття у термінознавстві була зіставна характеристика понять “термінологія” і “термінологічна система”, в основу якого покладено критерій стихійності / впорядкованості. У цій дискусії В. О. Татаринів висловив досить слушну й науково обґрунтовану думку, що в термінознавстві терміносистеми почасти називають термінологіями, але відмовляти їм у такій властивості, як системність, тільки через це не можна (ОТЕ, с. 268).

До дослідження опозиції понять “термінологія – термінологічна система” долучився свого часу С. Д. Шелов, який зазначив, що “термінологія наділена властивостями терміносистеми тією мірою, за якою є зрозумілою і послідовною її поняттєва структура, по-перше, і за якою є зрозумілою і послідовною її мовна структура, що є відповідною поняттєвій структурі, по-друге” [12, с. 97].

З усього розмаїття дефініцій поняття терміносистеми виокремимо, наприклад, означення О. Ю. Шмельової, яка вважає терміносистему перш за все системою термінів, в основу якої покладено класифікації понять, причому вкрай важливою є необхідність визначати термінувальні ознаки і поняття, спираючись на класифікаційні схеми, однак при цьому одиниці терміносистеми повинні відображати спільний формант термінованого поняття з іншими, а також свою специфічність [13, с. 18].

На особливу увагу заслуговує новітнє формулювання термінологічної системи з огляду на когнітивний підхід, використовуваний у сучасному термінознавстві. Так, Л. О. Манерко визначає термінологічну систему як “свідомо конструйовану сукупність термінів, що була визначена за посередництва категоризованої і концептуалізованої інформації з огляду на логіко-поняттєві, когнітивно-мовні, дискурсивні й власне термінологічні вимоги” [6, с. 119].

З огляду на викладені вище міркування, термінологічною системою вважаємо систему термінів на позначення наукових понять певної галузі знань. Мегасистемою (великою системою, надсистемою), на нашу думку,

доцільно називати сукупність термінологічних систем, що належать до однієї галузі знань, об'єднані міцною і злагодженою взаємодією. Структуру мегасистеми розкривають відносно усталені й об'єднані однією ознакою (наприклад, ознакою належності до галузі) зв'язки між її елементами, а також близький предметно-поняттєвий апарат. При цьому зазначимо, що сама структура почасти є способом її організації. Елементи мегасистеми — це сформовані термінологічні системи. Мегасистема об'єднує термінологічні системи в єдиний комплекс для кооперативної взаємодії та більш якісного вирішення галузевих проблем.

Для прикладу візьмемо такі галузі наукових знань, як медицина, економіка чи юриспруденція, що мають достатньо розгалужену систему понять:

- **медицині науки**, в межах яких функціонує 15 галузей (клінічна медицина, профілактична медицина, судова медицина, суспільна медицина, підліткова медицина, тропічна медицина, військова медицина, медична психологія, медична географія, авіаційна медицина, спортивна медицина, космічна медицина, медицина катастроф, народна медицина, ветеринарна медицина), а номенклатура тільки лікарських спеціальностей нараховує 123 позиції;

- **економічні науки**, що поділяються на шість груп — теоретичні (макроекономіка, мікроекономіка, основи економічної теорії); історичні (історія економічної думки, історія економічних учень, економічна історія народного господарства); науки світової економіки (світове господарство і міжнародні економічні відносини, міжнародні валютно-кредитні операції, теорія і практика міжнародної торгівлі, економіка зарубіжних країн); науки регіонів України (економіка регіонів, регіональна економіка, економіка природокористування, економіка землевлаштування); економічні науки народного господарства (економіка народного господарства, економіка промисловості і її галузей, економіка торгівлі, економіка громадського харчування, економіка транспорту, економіка невиробничої сфери); функційні економічні науки (статистика, бухгалтерський облік, фінанси, ціноутворення, кредит);

- **юридичні науки** також поділяють на чотири групи — загальнотеоретичні та історичні науки (теорія права і держави, історія держави і права, історія політичних та правових вчень); галузеві юридичні науки (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, процесуальне право); прикладні юридичні науки (судова психологія, судова психіатрія, криміналістика); міжнародне та закордонне право (міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, конституційне право зарубіжних країн) тощо.

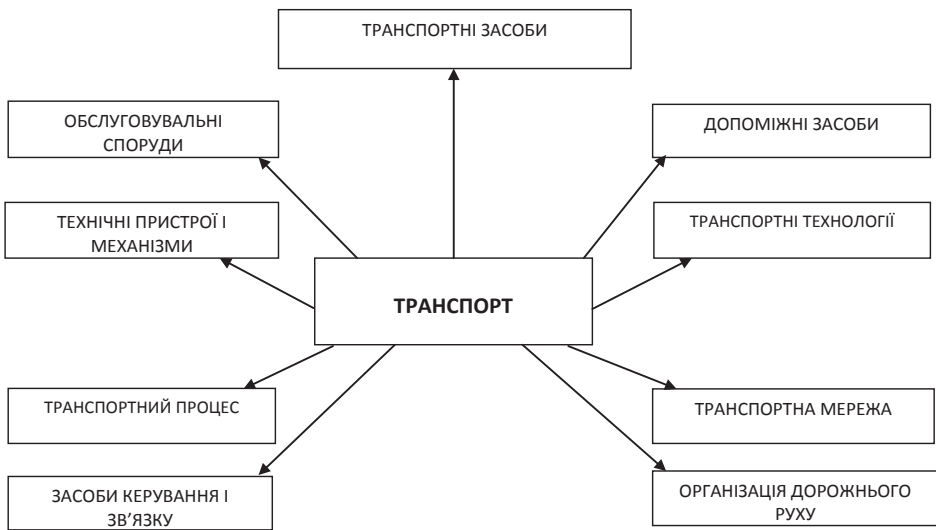
Зважаючи на те, що коло наших наукових інтересів обмежується транспортною галуззю, то у статті поняття “мегасистема” використовуємо для вивчення структурної організації транспортної термінологічної мегасистеми, що охоплює термінопростір виробничих і невиробничих потреб господарства та населення країни в усіх видах перевезення. Загальна проблематика термінологічних розвідок останніх десятиліть торкалася різних видів і підвидів транспорту: авіаційного (Г. Д. Басова, М. М. Бондарчук, З. У. Борисова, М. М. Москальова, Л. А. Халіновська), авіакосмічного (О. М. Акмал-

динова, Бахарлу Хаді, Р. О. Гільченко, Н. П. Демиденко, М. Б. Казачкова), автомобільного (Л. І. Воскресенська, В. Г. Захарова, Т. Г. Мішина, Н. В. Нікуліна, О. І. Павлова, Г. Б. Фогель), залізничного (С. М. Барак, О. А. Барташова, З. М. Булат, Е. Г. Ганиш, Т. О. Орлова), морського (І. В. Бондаренко, Б. Л. Богородський, О. А. Войцева, М. В. Попова, Н. В. Полупанова), трубопровідного (М. Д. Гінзбург, Н. В. Горохова, С. М. Дорошенко), підіймально-транспортного устаткування (Р. В. Ардовська), суднобудування (О. П. Лісагор, С. А. Павлова, Т. А. Штирбу) як в українському, так і в зарубіжному термінознавстві.

У лінгвістичній літературі також є праці, у яких приділено багато уваги лексиці транспортної тематики, зокрема про лексичні одиниці – транспортні реалії США, Франції, Польщі, Німеччини у своїх дослідженнях згадують І. Е. Коротаєва, Л. О. Манерко, С. А. Панкратова, С. А. Сафонкіна, Г. Д. Томахін, Ю. О. Чунтомова, І. М. Чіпан, К. Люцинські.

Транспортна галузь наукових знань була предметом і нашого зацікавлення, а модель транспортної термінологічної мегасистеми ми вже частково описували як спробу графічно зобразити основні складники, що формують загальнонаукове уявлення про транспорт [8, с. 206].

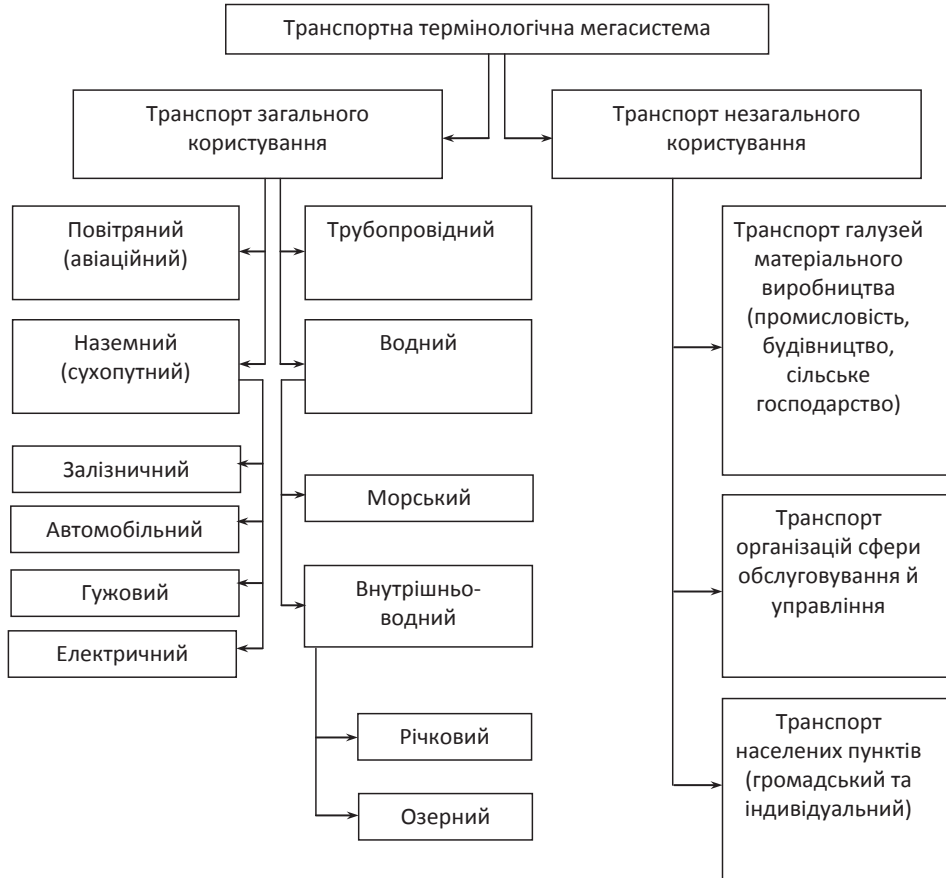
Схема 1. Транспорт

За головний принцип побудови запропоновано не видову класифікацію транспорту, розроблену в різних наукових виданнях, а одну з дефініцій поняття “транспорт”, яку ми доповнили видовою класифікацією. На нашу думку, найбільш ємнішим є визначення транспорту в підручнику “Єдина транспортна система й автомобільні перевезення” (авт. Л. Л. Афанасьєв, М. Б. Островський, С. М. Цукенберг): “Транспорт є сукупністю засобів перевезення, шляхів сполучення, засобів керування і зв’язку, а також різних технічних пристроїв, механізмів і споруд, що забезпечують їхню роботу” [2, с. 4].

Спробуємо транспонувати графічну модель системи транспорту, яку можна розширити за рахунок детальнішого аналізу компонентів. Наприклад, елемент “Транспортна мережа”, що її в галузевих наукових виданнях ще називають шляхи сполучення, може бути доповнена такими складниками, як “автомобільні дороги”, “залізничні шляхи”, “водні шляхи”, “повітряні лінії”, “монорейкові дороги”, “канатні дороги”, тобто усе, що спеціально пристосоване та обладнане для руху транспортних засобів [10, с.15].

Схема 2 . Транспортна термінологічна мегасистема

Формулюючи вимоги до мегасистеми (великої системи), беремо на озброєння загальновідомі принципи або твердження системного підходу, що узагальнюють досвід роботи людини зі складними системами, які в одній із своїх праць перерахував М. П. Дивак [7, с. 14]:

- принцип кінцевої (глобальної) мети – глобальна мета системи має абсолютний пріоритет;
- принцип єдності – система як ціле і сукупність елементів (компонентів, підсистем, системотвірних відношень);
- принцип зв’язності – будь-який елемент системи розглядають у його зв’язках і відношеннях;

- принцип модульності – у багатьох випадках в системі доцільно реалізувати декомпозицію на складники (модулі) різного ступеня узагальнення та розглядати її як сукупність модулів і зв'язків між ними;
- принцип ієрархії – у більшості випадків у системі доцільно реалізувати ієрархічну побудову і (або) впорядкування (можливий напівпорядок) її складників за важливістю;
- принцип функційності – структуру системи та її функції потрібно розглядати у тісній взаємодії з пріоритетом функції над структурою;
- принцип розвитку – важливо враховувати змінність системи, її здатність до розвитку, розширення, заміни складників, накопичення інформації;
- принцип децентралізації – в управлінні системою співвідношення між централізацією та децентралізацією визначається призначенням системи;
- принцип невизначеності – факти невизначеності та випадковості потрібно враховувати задля визначення стратегії й тактики розвитку системи.

Важливо виокремити також деякі моделеформувальні властивості термінологічної мегасистеми, зокрема її цілісність як фіксатор системного явища та інтегрованість як механізм об'єднання частин в єдине ціле.

Отже, транспортна термінологічна мегасистема – це велика за обсягом складна єдність термінологічних систем як самоорганізованих елементів, що мають власне спеціальне призначення, однак взаємодіють між собою задля виконання спільної мети – переміщення пасажирів і вантажів виробничого і невиробничого призначення. Відповідно до поділу за геосферами, елементами транспортної термінологічної мегасистеми є термінологічні системи таких основних видів транспорту, як залізничний, річковий, морський, автомобільний, повітряний, електричний, трубопровідний, а також засоби перевезення, шляхи сполучення, засоби керування і зв'язку, технічні пристрої, механізми і споруди, що забезпечують їхню роботу.

Надалі перед нами постає теоретико-прикладна проблема дослідження принципів побудови мегасистеми, її структури, поділ на підсистеми і мікросистеми. Детальніший опис принципів конструювання транспортної термінологічної мегасистеми та її властивостей потребує додаткового вивчення й самостійного дослідництва, що уможливило б перспективність наших наукових розвідок на майбутнє.

1. *Алесинская Т. В.* Основы логистики. Общие вопросы логистического управления : учеб. пос. / Т. В. Алесинская. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2005. – 121 с.
2. *Афанасьев Л. Л.* и др. Единая транспортная система и автомобильные перевозки : учебник [для студентов вузов] / Л. Л. Афанасьев, Н. Б. Островский, С. М. Цукерберг. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Транспорт, 1984. – 333 с.
3. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [под ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
4. *Келин Ю. Е.* Общая теория систем: К вопросу о системообразующих признаках / Ю. Е. Келин. – Режим доступа : <http://www.eabc.edu.ee/~jurikelin/index.html>.
5. *Коштоев В. В.* Информационные системы и феномен жизни / В. В. Коштоев. – Режим доступа : <http://www.linkexchange.ru/users/008804/goto.map>.

6. Манерко Л. А. Понятие “терминосистема” в современном терминоведении / Л. А. Манерко // Современные тенденции в лексикологии, терминологии и теории LSP : сб. науч. тр. – М. : Изд-во МГОУ, 2009. – С. 207–220.
7. Дивак М. П. Методичний посібник з дисципліни “Системний аналіз” [для студентів спеціальності “Економічна кібернетика”] / М. П. Дивак. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 136 с.
8. Нікуліна Н. В. Архітектура транспортної термінологічної мегасистеми в українській мові / Н. В. Нікуліна // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2008. – № 620. – С. 204–207.
9. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1972. – 564 с.
10. Савенко В. Я. та ін. Транспорт і шляхи сполучення : підручник / В. Я. Савенко, В. А. Гайдукевич. – [2-ге вид.]. – К. : Арістей, 2006. – 256 с.
11. Теория управления : учебник / [под общ. ред. А. Л. Гапоненко, А. П. Панкрухина]. – [изд. 2-е]. – М. : Изд-во РАГС, 2005. – С. 107–161.
12. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – СПб. : Филол. ф-т СПбГУ, 2003. – 280 с. – (Филологические исследования).
13. Шмелёва О. Ю. Терминологические процессы в синхронии и диахронии (на материале английского языка) / О. Ю. Шмелёва. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 120 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ОТЕ – Татаринов В. А. Общее терминоведение : энциклопедический словарь / В. А. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 2006. – 528 с.
- УМЕ – Українська мова : енциклопедія / [В. М. Русанівський (голова ред. кол.)]. – [вид. 3-тє, зі змінами і доп.]. – К. : “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

N. V. Nikulina

CONCEPT “TERMINOLOGICAL MEGASYSTEM” IN MODERN TERMINOLOGY SCIENCE

The basic principles of developing a structural model of the transport terminological megasystem are summarized, taking into account the methodology of systematic approach and pragmatic principles of forming standard terminological systems of related industries.

Key words: terminology, systematic approach, terminological system, terminological megasystem.